

**BENDRIAUSIOS REIKŠMĖS INTELEKTINĖS VEIKLOS
VEIKSMAŽODŽIAI
DABARTINĖJE LIETUVIŲ KALBOJE**

JANINA JAKELAITYTĖ

Tiksliai ir ilgam apibrėžti žodžio reikšmę žodyne sunku, nes žodžio reikšmė – labai nepastovus kalbos elementas. Jeigu ji nesikeičia, tai bent varijuoja [Звегинцев, 1957, c. 19–50]. Nors kol kas nenusistovėję bendrieji reikšmių aiškinimo principai, tačiau tam tikru laikotarpiu vartojamų žodžių leksinės reikšmės anotacijas sudaryti galima ir būtina.

Leksinę reikšmę galima suprasti dviem aspektais – kognityviu ir struktūriniu [Palmer, 1982, p. 28; Lyons, 1977, p. 29]. Kartais tvirtinama, jog svarbesnis yra vienas požiūris, kartais – kitas. Tačiau griežtos priešpriešos čia neturi būti. Jeigu kalbama apie kognityvinį aspektą, reikšmė suvokiama kaip žodžių komunikuojama visuomenės visuotinai aprobuota informacija apie tikrovės dalykus. Jei kalbama apie struktūrinį aspektą, tai žodžio reikšmė apibrėžiama kaip organizuota semantinių požymių, išryškėjančių iš žodžių tarpusavio santykių, visuma [Jakaitienė, 1988, p. 42]. Šie du apibrėžimai neprieštarauja vienas kitam, jie terodo dvejopą požiūrį į reikšmę, ir vienas kitą papildo. Šiame straipsnyje pasirenkamas struktūrinis reikšmės tyrimo aspektas, nes kaip tik jis leidžia suformuluoti objektyvų ir patikimą žodžio reikšmės aiškinimą žodyne. Struktūrinę reikšmę, arba kitaip reikšmės vertę, lemia žodžio vieta leksinėje semantinėje sistemoje, priklausanti nuo žodžių tarpusavio santykių. Ją sudaro semantini i komponentai (SK), gautami išanalizavus sintagmi ius, paradigmi ius ir derivaci ius žodžių santykius.

Šio straipsnio empirinį pagrindą sudaro bendriausios reikšmės intelektinės veiklos veiksmažodži Jų anotacijos, išrinktos iš „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“, yra labai nevienodos. Kai kuriose iš jų žodžių reikšmės perteikiamos aprašomuoju būdu, pvz.: *manyti* „būti kokios nuomonės, būti įsitikinusiam“ (DLKŽ, 1972, p. 383); *dingoti* „būti neaiškiam nujautimui“ (DLKŽ, 1972, p. 122). Kitų veiksmažodžių reikšmės aiškinamos sinonimais, pvz.: *galvoti* „mąstyti, protauti, svarstyti“ (DLKŽ, 1972, p. 162); *mąstyti* „galvoti, protauti“ (DLKŽ, 1972, p. 386); *samprotauti* „protauti, galvoti, spręsti, manyti“ (DLKŽ, 1972, p. 680); *mintyti* „knyg. žr. mąstyti“ (DLKŽ, 1972, p. 403); *godoti* „dz. mąstyti, svarstyti“ (DLKŽ, 1972, p. 180);

dūmoti „mąstyti, galvoti“ (DLKŽ, 1972, p. 135); *protauti* „mąstyti, galvoti“ (DLKŽ, 1972, p. 633); *manyti* „2 galvoti, mąstyti“ (DLKŽ, 1972, p. 383) ir kt. Ankstesnieji žodynai neturėjo tikslo smulkiai aprašyti žodžių reikšmes, išnagrinėti visus jų niuansus. Buvo stengiamasi išskirti tik svarbiausias reikšmes ir jas aiškinti kaip galima trumpiau, glausčiau, vartojant sinonimus. Tačiau ne visi žodžiai turi sinonimų, ne visada sinonimais galima tiksliai paaiškinti žodžius. Norint praplėsti žodžių aiškinimo ribas, tiksliau ekspliciuoti žodžių reikšmes bei jų niuansus, į pirmą vietą iškeliamas aprašomasis žodžių aiškinimas. Apie tai lietuvių kalbotyroje jau rašyta [Lyberis, 1962, p. 199–207; Kučinskaitė, 1962, p. 207–215; Paulauskas, 1962, p. 215–221]. Pastaruoju metu semantikos tyrimai leidžia daryti išvadą, kad suvienodinti veiksmažodžių reikšmių anotacijas galima tik išanalizavus reikšmę struktūriškai [Jakaitienė, 1986, p. 47; Barauskaitė, 1988, p. 32]. Pirmasis tokio tyrimo etapas – nustatyti kiekvieno žodžio reikšmės sudėtinės dalis (SK) ir jų tarpusavio santykius. Toliau gretinant SK, turi būti suvokiami ir žodžių tarpusavio ryšiai grupėje. Galiausiai gautiems SK parenkami atitinkami metakalbos žodžiai, o iš pastarųjų sudaromos leksinės semantinės grupės (LSG) veiksmažodžių sememų anotacijos. Kiekvienas metakalbos žodis paprastai atitinka tik vieną SK. SK neturi būti labai daug, nes sememų anotacijos negali būti labai ilgos [Апресян, 1974, с. 70–71]. Dėl to reikia atskirti būtinuosius ir fakultatyviuosius SK. Semantinę diferencinę funkciją atlieka tik būtinieji SK.

Nustatyti kiekvieno žodžio reikšmių SK galima reikšmių komponentinės analizės metodu. Ši reikšmių skaidymo į komponentus analizė susideda iš kelių pakopų:

I. Veiksmažodžių sintagminių santykių tyrimas:

1. Sintaksinis valentingumas: nurodomas veiksmažodžių valentinių palydovų skaičius, nustatoma jų gramatinė forma.
2. Semantinis valentingumas: tiriamos valentinių palydovų semantinės funkcijos. Semantiniiais valentiniais palydovais realizuojami veiksmažodžio semantiniai požymiai. Ekspliciuojami bendrieji SK.
3. Leksinis valentingumas: ekspliciuojami konkretni SK. Nustatoma, kokių semantinių klasių žodžiai gali būti tiriamų predikatų pozicijose. Nustatomi individualūs reikšmių SK.

II. Derivacinė analizė:

Dariniuose ekspliciuojami derivaciniai SK. Deverbatyvų derivacinę vertę sudaro tie derivaciniai SK, kurie dažniausiai priklauso nuo darybos formanto funkcijos; denominatyvų darybos pamato ir darybos formanto santykių.

III. Paradigminė analizė:

Sintagminiai ir derivaciniai SK nepaaiškina, kuo skiriasi sinonimai, antonimai. Šitai galima atskleisti binarinių opozicijų metodu. Su dominante lyginami LSG žodžiai, po to jie lyginami tarpusavyje.

Jau įrodyta, kad predikatinų žodžių semantikos analizei lemiamą reikšmę turi sakinio, kuriame vartojamas žodis, tyrimas, t. y. žodžio sintagmatikos, analizė [Гудауичюс, 1985, с. 25; Аспекты, 1980, с. 13; Котелова, 1975]. Todėl ir predikatų semantinės struktūros analizę geriausiai tinka pradėti nuo sintagminio SK skyrimo.

Čia analizuoti šie veiksmažodžiai: *galvoti, mąstyti, samprotauti, mintyti, godoti, rymoti, dūmoti, protauti, fantazuoti, filosofuoti, svajoti, spręsti, manyti, vaizduotis, įsivaizduoti, dingoti, dingotis, sapnuoti* 2 prk., *jausti, jaustis, justis, suprasti, susiprasti, žinoti, išmanyti, suvokti, susivokti, perprasti, permanyti, nutuokti, pažinti, nusimanyti, supaisyti, supaistyti, perimti, persiimti, sumoti, pergaltvoti, manytis, permąstyti, apsigaltvoti, apgaltvoti, apmąstyti*. Preliminariai visiems jiems priskiriamas SK 'intelektinė veikla' (arba 'veikti protu').

Sintagminė analizė

Leksemų sintaksinį valentingumą rodo sintaksinė valentingumo struktūra. Ją tiriant, nurodomas valentinių palydovų skaičius ir jų gramatinė forma [Sližienė, 1986, p. 46]. Šiam pogrupiui priklausantys veiksmažodžiai yra vienvalenčiai(a) ir divalenčiai(b), pvz.: a) *Žmonės vadino jį atkakliu, o jis tik rimtas buvo, veltui nemintijo, niekų neplepėjo* (LKŽ, t. 8, p. 245). *Kol neišmylejęs, tol protauja* (Lotyniški posakiai, 1981, p. 124). *Jis pirmiausia gyvena, paskui filosofuoja* (Lotyniški posakiai, 1981, p. 136); b) *Nuo septynių išminčių laikų graikai galvojo apie pilietinių ir dorovinių įstatymų turinį ir vykdymą* (Lozuraitis, 1980, p. 77). *Ne taip giedosme, kaip lig šiolei: kitas mąstysime dūmas* (LKŽ, t. 7, p. 899). *Aš samprotauju, kad jis atvažiuos* (LKŽ, t. 12, p. 108). *Godojau godojau ir nesugodojau, katran kiemelin joti* (LKŽ, t. 3, p. 475). *Keistutis ir Algirdas rymojo, kaip tokią galybę galėtų pergalėti* (LKŽ, t. 11, p. 625). *Aš per dieną, šią dienele dūmeles dūmojau* (LKŽ, t. 2, p. 843). *Žmogus vis svaigiau apie žmogų: tai jis toks, tai jis anoks* (LKŽ, t. 10, p. 270). *Jis mano, kad geriau būti protingai nelaimingam, negu neprotingai laimingam* (Lozuraitis, 1980, p. 204). *Ūžkit, užkit, mano girnaitės: dingos, ne viena malu* (LKŽ, t. 2, p. 561). *Alkanas dejuoja, kai apie mėsą sapnuoja* (LKŽ, t. 12, p. 146). *Jeigu jauti, kad jis turi pinigų, tai prašyk* (LKŽ, t. 4, p. 318). *Jis juto, kad naktį ateis vagis* (LKŽ, t. 4, p. 437). *Iš pradžių nesuprato, kur jis, ką daro, kas čia atsitiko* (LKŽ, t. 10, p. 556). *Ir boba žino, kodėl ožys pieno neduoda* (Smulkioji tautosaka, 1956, p. 350). *Senas vilkas išmano, kur maži gano* (LKŽ, t. 7, p. 833).

Ir vienvalenčių, ir divalenčių veiksmažodžių pirmasis būtinasis valentinis palydovas yra išreikštas vardažodžių vardininko forma <N_n>. Divalen-

čių veiksmažodžių antrasis būtinasis valentinis palydovas gali būti išreikštas keliomis gramatinėmis formomis. Pagal antrojo valentinio palydovo gramatinę charakteristiką šio pogrupio veiksmažodžiai yra dvejopi: 1) veiksmažodžiai, reikalaujantys <(apie)N_{ac}>, 2) reikalaujantys šalutinio saki *io* <SD>.

Antrojo valentinio palydovo buvimo ir objektinio linksnio reikalavimas leidžia dvalenčių veiksmažodžių sememose skirti SK 'kryptis į objektą'. Veiksmažodžiai, turėdami šį SK, žymi, į ką nukreipiama intelektualinė veikla. Taigi iš vienvalenčių ir dvalenčių veiksmažodžių lyginimo ryškėja, jog vienvalenčiai reiškia „veikti protu“, o dvalenčiai – „veikti protu objektą“.

Semantinė veiksmažodžių valentingumo struktūra eksplikuojama, ištyrus valentinių palydovų semantines funkcijas. Jau nustatyta, kad šio pogrupio veiksmažodžiai sintaksiškai yra vienvalenčiai ir dvalenčiai. Būtinuosius semantinius aktantus atitinka būtinieji sintaksiniai aktantai. Kontekste laisvieji sintaksiniai aktantai kartais gali būti praleidžiami, bet pasakymas dėl to nenustoja būti gramatiškas [Jakaitienė, 1988, p. 65]. Vienvalenčių veiksmažodžių (*mintyti, protauti, fantazuoti, filosofuoti*) ir dvalenčių (*galvoti, mąstyti, samprotauti, godoti, rymoti, dūmoti, svajoti, spręsti, sapnuoti* 2 prk., *pergalvoti, permąstyti, apsigalvoti, apgalvoti, apmąstyti*) pirmasis būtinasis semantinis aktantas yra agentas. Ši semantinė funkcija būdinga gyvų būtybių, kartais įsamenintų gamtos reiškinių pavadinimams. Veikėjai veikia intelektu. Tai nėra fizinis veiksmas, bet vis dėlto tai specifinė veikla. Todėl veikėjas nėra pasyvus. Jam būdingas tam tikras aktyvumas (valios, energijos pasireiškimas). Jis sutelkia savo valią, tvarko mintis, sukuria planus savo veiksams ir t. t. Vadinas, veiksmažodžių, kurių reiškiamo veiksmo atliekėjas interpretuojamas kaip agentas, reikšmėse skirtinas SK 'aktyvumas'. Atliekamas veiksmas yra dinamiškas, todėl skiriamas SK 'dinamiškumas'. Galėjimas jungtis su žodžiais, nusakančiais veiksmo kaitą laike, t. y. žodžiais, žyminčiais intensyvumą, patvirtina veiksmažodžių reikšmėse esant šiuos komponentus. Taigi visi šie žodžiai kol kas gali būti paaiškinti taip: vienvalenčiai – „aktyviai, dinamiškai veikti protu“, dvalenčiai – „aktyviai, dinamiškai veikti protu objektą“.

Dvalenčių veiksmažodžių (*manyti, vaizduotis, įsivaizduoti, dingoti, dingotis, jausti, jaustis, justi, suprasti, susiprasti, žinoti, išmanyti, suvokti, susivokti, perprasti, permanyti, nutuokti, pažinti, nusimanyti, supaisyti, supaištyti, perimti, persiimti, sumoti, manytis*) pirmasis būtinasis semantinis aktantas yra eksperimentas. Šių veiksmažodžių subjektas patiria tokią būseną, kai susidaroma tam tikra nuomonė apie objektą. Veikėjas paprastai susidaro šią nuomonę kaip tam tikros mąstymo veiklos rezultatą – priima sąmonėje susidariusį vaizdinį kaip aksiomą. Eksperimento funkcija leidžia skirti veiksmažodžių reikšmėse SK 'pasyvumas'. Šis SK jau leidžia sudaryti patį bendriausią veiksmažodžių reikšmės aiškinimą „protu patirti būseną“. Taigi pirmojo valenti io

partnerio analizė leidžia dvivalenčius veiksmažodžius suskirstyti į 2 grupes: aktyvaus intelektualinio veiksmo ir intelektualinės būsenos veiksmažodžius.

Toliau tiriamas antrasis būtinasis semanti is aktantas. Dvivalenčiai veiksmažodžiai, kurių pirmasis būtinasis semantinis aktantas yra agentas, turi antrąjį būtinąjį semantinį aktantą – kontentą. Mąstymo turinys veikiant protu nesikeičia, išlieka tas pats, tik į jį nukreipiama subjekto mintis. Pasyvieji dvivalenčiai veiksmažodžiai, kurių pirmasis aktantas yra eksperimentas, turi antrąjį aktantą, atliekantį savotišką protinio veiksmo rezultato funkciją. Subjektui mąstant, galvojant, jo sąmonėje susiformuoja požiūris, nuomonė, sprendimas, subjektas susidaro tam tikrą mintį apie tuos pasaulio objektus, reiškinius ar situacijas, į kuriuos kreipiama proto veikla, mąstymas. Kad galėtum pasakyti *manau, kad ... , jaučiu, kad ... , žinau, kad...* ir t. t., reikia pagalvoti ir tik paskui konstatuoti susidarius apie kažką nuomonę, požiūrį.

Semantinio valentingumo analizė leidžia sudaryti tokius kiekvieno veiksmažodžio semantinio valentingumo modelius, iš kurių galima spėti esant jų reikšmėse pačius bendriausius SK: vienvalenčiai $V_r[Ag < N_n >]$, dvivalenčiai aktyvieji $V_r[Ag < N_n >] [Con < (apie)N_{ac}/SD/V_{inf} + N_{ac}(N_n) >]$, dvivalenčiai pasyvieji $V_r[Eks < N_n >] [R < SD >]$.

Pagal tyrimų rezultatus gautų bendrųjų SK pagrindu galima sudaryti i variantines semų anotacijas ir tirtus veiksmažodžius klasifikuoti taip: 1) „aktyviai, dinamiškai veikti protu“, 2) „aktyvi i, dinamiškai veikti protu objektą“, 3) „protu patirti būseną kieno nors atžvilgiu“.

Konkretesni SK eksplikuojami veiksmažodžių leksinio valentingumo pagrindu. Nustatoma, kokių semantinių klasių žodžiai gali būti tiriamų predikatinų žodžių pozicijose.

Leksi iame lygmenyje agento ir eksperimento funkciją atliekantys aktantai yra reiškiami gyvų būtybių (daugiausia asmenų) pavadinimais. Tai leidžia skirti veiksmažodžių sememose SK 'gyvumas', 'asmuo'. Kadangi SK 'gyvumas' ir 'asmuo' santykiauja kaip gimininės ir rūšinės sąvokos pavadinimai pagal veikiantį ekonomijos dėsni tolesnei analizei paliekamas tik antrasis komponentas.

Dvivalenčiai aktyvieji veiksmažodžiai sudaro objektinius junginius $<(apie)N_{ac}>$ su įvairiausių tikrovės daiktų, reiškinių bei abstrakčių dalykų pavadinimais. Kartais tie patys veiksmažodžiai sudaro objektinius junginius su bendratimi $<N_{ac} + V_{inf}>$. Bendratis dažniausiai žymi aktyvų veiksmą. Tiriamų veiksmažodžių valentinio palydovo $<SD>$ poziciją užima šalutinis sakiny, kuriuo žymima situacija, apie kurią sudaroma nuomonė. Dvivalenčių pasyviųjų veiksmažodžių valentinio palydovo $<SD>$ pozicijoje taip pat yra šalutiniai sakiniai. Jais paaiškinamas, koks intelektualinės veiklos rezultatas.

Taigi leksinio valentingumo analizė tik labai nežymiai papildo invariantines sememų anotacijas. Jas galima užrašyti taip: 1) „asmeniui aktyviai, dinamiškai veikti protu“, 2) „asmeniui aktyviai, dinamiškai veikti protu objektą“, 3) „asmeniui protu patirti būseną kiemo nors atžvilgiu“.

Derivacinė analizė

31 tiriamo pogrupio veiksmažodis yra darybiškai motyvuotas, todėl jų sememos – sudėtinės [Улуханов, 1977, c. 18]. Vadinasi, jos turi ne vien komponentų, sąlygotų sintagminių ir paradigminių veiksmažodžių santykių, bet ir komponentų, kuriuos darinys perima drauge su pirminio žodžio kamieniu. Dėl šios priežasties darinių semantinėje struktūroje gali būti nustatomi derivaciniai komponentai [Улуханов, 1977, c. 18–19]. Jie išryškėja darybos opozicijoje, o patvirtina juos darybos pamato bei darybos formanto santykio tipas¹.

Vediniai sudaryti trejopu žodžių darybos būdu: 1) priešdėliniu, 2) priesaginiu, 3) sangraži iu. Pagal pamatinių žodžių leksinį gramatinį pobūdį dariniai yra dvejopi: 1) deverbatyvai, 2) denominatyvai.

Deverbatyviniai veiksmažodžiai sudaryti 3 darybos būdais: 1) priešdėliniu (su priešdėliais *per-*, *ap-*, *į-*, *su-*, *iš-*, *nu-*), 2) sangražiniu, 3) priesaginiu.

Visi minėti priešdėliai riboja vediniu įvardijamos veiklos trukmę ir reiškia įvykio veikslą. Todėl jų darybos formanto funkcijos apibūdinamos derivaciniu SK 'įvykis'. Vienuose dariniuose priešdėlis *per-* rodo, kad veikla yra kartojama iš naujo (*perrašyti*, *pergalvoti*, *perprasti*, *permanyti*). Šių darinių ir jų pamatinių žodžių opozicijos leidžia išskirti derivacinį SK 'naujas veiksmas'. Kai kurie dariniai su priešdėliais *per-* (*perprasti*, *permanyti*), *į-* (*įsivaizduoti*), *su-* (*suprasti*, *supaisyti*, *supaistyti*) rodo, kad pamatiniu žodžiu reiškiamą veiklą baigiasi arba yra pasibaigusi (ar atlikta iki galo). Todėl semantinis kontrastas tarp darybos opoziciją sudarančių žodžių apibūdinamas derivaciniu SK 'finityvumas'.

Priešdėlio *ap-* vediniai (*apgalvoti*, *aprašyti*) sudaro opozicijas su pamatiniais žodžiais dar ir pagal veiklos apimtį. Dariniais nusakomas veiksmas yra apibendrinantis, gilesnis, išsamesnis. Dėl to darybos opozicijos leidžia darinių semantinėje struktūroje skirti dar derivacinį SK 'visuma'.

Sangraži iu būdu padarytų vedinių (*apsigalvoti*, *vaizduotis*, *dingotis*, *jaustis*, *susiprasti*, *susivokti*, *nusimanyi*, *manyti*) sangražos afiksas rodo, kad įvardijamą būseną (išskyrus *apsigalvoti* – įvardijamą veiksmą) subjek-

¹ Perkeltine reikšme vartojami žodžiai padaryti ne struktūrinės darybos būdu. Todėl jie čia neaptariami. Dėl vadinamosios leksinės semantikos darybos susidarę homonimai nėra jokie dariniai (nei sinchroniniai, nei diachroniniai); čia nematyti dvipusių pamatavimų santykių [Urbutis, 1978, p. 295].

tas patiria pats, panaikina kauzacinę reikšmę. Todėl išvestinių veiksmažodžių opozicijoje su pamatiu žodžiu išryškėja derivaciniai SK 'pats', 'dekauzatyvumas'.

Priesaginiu būdu padaryto darinio *rymoti* (: *rimti*) darybos reikšmė yra individuali „būti rymant“, o leksinė – „veikti protu rymant, pasirėmus“.

Denominatyviniai veiksmažodžiai padaryti vienu darybos būdu – priesaginiu – su priesagomis *-yti, -auti, -oti* (*mintyti, protauti, samprotauti, godoti, galvoti, dūmoti, svajoti*). Šie dari iai padaryti iš abstrakčios reikšmės daiktavardžių. Denominatyvų derivacinė vertė priklauso nuo darybos pamato ir darybos formanto santykio pobūdžio. Pagal darybos reikšmes denominatyvus galima skirstyti į 2 grupes: 1) „daryti (veikti) tai, kas išreikšta pamatiniu vardažodžiu“ (*mintyti, samprotauti, godoti, dūmoti, svajoti*), 2) „veikti tuo, kas nusakyta pamatiniu vardažodžiu“ (*galvoti, protauti*).

Taigi derivacinė analizė tik patvirtina anksčiau išskirtas semantines ir jau suformuluotas jų invariantines anotacijas: *mintyti* reiškia „daryti, kurti mintį“, *godoti* – „kurti godas“, *svajoti* – „kurti svajas“ ir t. t. Šių žodžių darybinių reikšmių aiškinimai papildo jau minėtą invariantinę anotaciją „asmeniui veikti protu tam tikrą objektą“; *galvoti* reiškia „veikti galva“; *protauti* – „veikti protu“. Taigi darybinės šių žodžių reikšmės tik pakartoja invariantinę anotaciją „asmeniui veikti protu“.

Paradigminė analizė

Išskirtieji sintagminiai ir dalis derivacinių komponentų jungia leksemas į vieną LSG, o kai kurie iš jų skaido bendrą grupę į kelias mažesnes. Tačiau sintagminiai SK ir derivaciniai SK nerodo, kuo skiriasi artimos reikšmės žodžiai. Norint tai paaiškinti, reikia eksplikuoti paradigminius SK. Reikšmingiausi vienos LSG narių paradigminiai santykiai yra sinoniminiai ir antoniminiai [Капылов, 1972, c. 61].

Tiriamame pogrupyje yra 2 sinonimų eilės, kurias reprezentuoja eilių dominantės: *galvoti, suprasti*. Antonimų šiame pogrupyje nėra. Sinonimų eilei *galvoti* priklauso šie veiksmažodžiai: *mąstyti, samprotauti, godoti, rymoti, dūmoti, svajoti, spręsti, sapnuoti* 2 prk., *mintyti, protauti, fantazuoti, filosofuoti*. Likę veiksmažodžiai įeina į sinonimų eilę *suprasti*. Paradigminės analizės pagrindą sudaro dvinarių leksinių semantinių opozicijų tyrimas.

Veiksmažodžiai *godoti* ir *dūmoti* sueina į leksines semantines opozicijas su dominante pagal intelektinės veiklos pobūdį. Godojama, dūmojama kažkaip pakiliai nusiteikus. Galimas daiktas, kad patetiško atspalvį čia nulemia šių žodžių kilmė: jie yra slaviški skoliniai [Fraenkel, 1962–1965, S. 34, 41].

Sinonimų eilės veiksmožodžiai *fantazuoti, svajoti, sapnuoti* 2 prk. yra lek-
sinių semantinių opozicijų su dominante nariai pagal intelektualinės veiklos
turinį. Opozicijoje išryškėjantį SK 'nerealus' turi visi 3 veiksmožodžiai, nes
jais įvardijama veikla yra nukreipiama į nerealius, išgalvotus ar sukurtus da-
lykus bei situacijas.

Ar sudaro leksines semantines opozicijas su dominante likę aptariamios
sinonimų eilės nariai, sunku nustatyti. Kai kuriuos iš jų galima laikyti net
absoliučiais sinonimais.

Kitos sinonimų eilės nariai *manyti, vaizduotis, dingoti, jausti, justi, manytis*
opozicijoje su dominante *suprasti* yra pagal būsenos tipą. *Suprasti* reiškia
pagauti prasmę, esmę (DLKŽ, 1972, p. 777), o visais kitais veiksmožodžiais
įvardijamas tam tikros nuomonės turėjimas (nebūtinai apie esmę). Todėl do-
minantė *suprasti* turi paradigmą SK 'esmė', o visų likusių veiksmožodžių
semantinėje struktūroje yra paradigmatis SK 'nuomonė'. Pagal tuos pačius
požymius kontrastuoja ir veiksmožodžiai *suprasti, žinoti, išmanyti, suvokti,*
perprasti, permąstyti, nutuokti, pažinti, nusimanyti, supaisyti. Jie sudaro leksi-
nes semantines opozicijas pagal būsenos tipą su veiksmožodžiu *manyti*. Ma-
nyti – tai būti tam tikros nuomonės, o visi opozicijos nariai įvardija būseną,
kai kas nors aišku ar esmė pagaunama.

Abiejose sinonimų eilėse stilistiniu požiūriu žymėti nariai yra visi perkel-
tine reikšme pavartoti žodžiai (be to, ir šnekamosios kalbos žodžiai), pvz.,
svajoti, sapnuoti 2 prk., *perimti, pasiimti, sumoti*.

Taigi paradigmatinė analizė taip pat papildo anksčiau pateiktas anotaci-
jas.

Apžvelgus visus išskirtuosius komponentus, galima formuluoti atskirų
žodžių reikšmės anotacijas. Iš anksčiau vardintų SK galima atmesti 'aktyvu-
mas' ir 'dinamiškumas', nes juos visiškai apima vienas metakalbos terminas
'veikti'. Vieną kitą anksčiau pateiktą reikšmės aiškinimą galima papildyti
paradigminiu ar derivaciniu būdu išskirtais individualiais komponentais.
Kuriant anotaciją, juos reikia pagal lietuvių kalbos sintaksės taisyklės sujung-
ti į aiškinamąją predikatinę konstrukciją.

Taigi bendriausios reikšmės intelektualinės veiklos veiksmožodžiai dabar-
tinės bendrinės lietuvių kalbos žodyne gali būti aiškinami taip:

mintyti „asmeniui veikti protu, kurti mintį“

galvoti, mąstyti, samprotauti „asmeniui veikti protu tam tikrą objektą“

godoti „asmeniui veikti protu tam tikrą objektą, kurti godas“

rymoti „asmeniui veikti protu tam tikrą objektą pasirėmus“

dūmoti „asmeniui veikti protu tam tikrą objektą, kurti dūmas“

protauti „asmeniui veikti protu“

fantazuoti „asmeniui nerealiai veikti protu“

svajoti, sapnuoti 2 prk. „asmeniui nerealiai veikti protu tam tikrą objektą“
filosofuoti „asmeniui veikti protu apibendrinant“
spręsti „asmeniui veikti protu tam tikrą objektą, daryti išvadas“
manyti, dingoti, dingotis, jausti, jaustis, justis, manytis „asmeniui turėti nuomonę
kieno nors atžvilgiu“
vaizduotis, įsivaizduoti „asmeniui turėti vaizdą kieno nors atžvilgiu“
*suprasti, susiprasti, žinoti, išmanyti, suvokti, susivokti, nutuokti, pažinti, nu-
simanyti, supaisyti, susipaistyti, perimti, persiimti, sumoti* „asmeniui
patirti būseną protu apie ką nors iš esmės“
perprasti, permąstyti „asmeniui patirti būseną protu apie ką nors iki galo“
pergalvoti, permąstyti „asmeniui veikti protu tam tikrą objektą iš naujo iki
galo“
apsigalvoti „asmeniui pačiam veikti protu objektą apibendrinant“
apgalvoti, apmąstyti „asmeniui veikti protu objektą apibendrinant“

**DIE VERBEN DER INTELLEKTUELLEN TÄTIGKEIT
DER ALLGEMEINEN BEDEUTUNG IN DER LITAUISCHEN
GEGENWARTSSPRACHE**

Zusammenfassung

In diesem Artikel betrachtet man die Erklärungen der Verben. Zur Bestimmung der lexikalischen Bedeutung gehen wir davon aus, daß wir die Definition der Wortbedeutung als Arbeitshypothese betrachten, deren Wert wir daran messen, wie weit es mit ihrer Hilfe möglich ist, die inhaltliche Seite der Lexik zu beschreiben, die Kommunikationsvorgänge zu erklären. Die Definitionen der Wörterbedeutungen sind in früheren Wörterbüchern auf verschiedene Weise geschafft. Die Wortbedeutung ist beschrieben oder durch Synonyme erklärt. Das Wesen der Wortbedeutung ist aber auf diese Weise nicht immer voll expliziert.

In diesem Artikel werden verschiedene Wege zur Gliederung der Wortbedeutung dargelegt. Die Bedeutungsstruktur wird hier mit der Hilfe der Komponentenanalyse untersucht. Unter der Komponentenanalyse versteht man die Gliederung der Bedeutung in semantische Komponenten, deren paradigmatische, syntagmatische Beziehungen zwischen den Wörtern und die Derivation Explikation voraussetzen. Jede semantische Komponente braucht ein Wort aus der Metasprache. Man macht Definitionen der Wortbedeutung aus dieser Metasprache. Es ist möglich, mit der Hilfe solcher semantischen Sprache eine möglichst einheitliche Beschreibung der Wörterbedeutungen zu bilden.

LITERATŪRA

Ambrazas, 1986 – Ambrazas V. Lietuvių kalbos sakinio sintaksės ir semantinės struktūros vienetai // Lietuvių kalbos sintaksės tyrinėjimai. V., 1986. P. 4–44.

Barauskaitė, 1985 – Barauskaitė D. Darybinė žodžių analizė. Šiauliai, 1985.

Barauskaitė, 1988 – Barauskaitė D. Emocinio nusiteikimo veiksmoždziai lietuvių kalboje. Filol. m. kand. dis. V., 1988.

- Comrie, 1976 – Comrie B. Aspect. London; N. Y.; Melbourne, 1976.
- DLKŽ, 1972 – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, V., 1972.
- Fraenkel, 1962–1965 – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. Heidelberg; Göttingen, 1962–1965. T. 1–2.
- Jakaitienė, 1973 – Jakaitienė E. Veiksmažodžių daryba. (Priesagų vediniai). V., 1973.
- Jakaitienė, 1986 – Jakaitienė E. Ką ir kaip reiškia žodžiai. V., 1986.
- Jakaitienė, 1988 – Jakaitienė E. Leksinė semantika. V., 1988.
- Kučinskaitė, 1962 – Kučinskaitė A. Tautologiniai veiksmažodžių aiškinimai LKŽ // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1962. T. 5. P. 207–215.
- Lyberis, 1962 – Lyberis A. Sinoniminis žodžių reikšmių aiškinimas LKŽ // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1962. T. 5. P. 199–207.
- LKŽ, 1956–1986 – Lietuvių kalbos žodynas. V., 1956–1986. T. 1–14.
- Lyons, 1977 – Lyons J. Semantics. Cambridge; London; N. Y.; Melbourne, 1977. Vols. 1–2.
- Lotyniški posakiai, 1981 – Lotyniški posakiai ir sentencijos. V., 1981.
- Lozuraitis, 1980 – Lozuraitis A. Tiesa ir vertybės. V., 1980.
- Palmer, 1982 – Palmer F. R. Semantics. A. New Outline. Moscow, 1982.
- Paulauskas, 1962 – Paulauskas J. Apie priešdėlėtųjų veiksmažodžių reikšmių aiškinimą LKŽ // Lietuvių kalbotyros klausimai. 1962. T. 5. P. 215–221.
- SŽ, 1980 – Lyberis A. Sinonimų žodynas. V., 1980.
- Sližienė, 1986 – Sližienė N. Lietuvių kalbos veiksmažodžių valentingumas ir sintaksinė klasifikacija // Lietuvių kalbos sintaksės tyrinėjimai. V., 1986. P. 45–96.
- Smulkioji tautosaka, 1956 – Smulkioji tautosaka. V., 1956.
- Urbutis, 1978 – Urbutis V. Žodžių darybos teorija. V., 1978.
- Апресян, 1974 – Апресян Ю.Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. М., 1974.
- Аспекты, 1980 – Аспекты семантических исследований. М., 1980.
- Звегянец, 1957 – Звегинцев В. А. Семасиология. М., 1957.
- Гудавичюс, 1985 – Гудавичюс А. Сопоставительная семасиология литовского и русского языков. Вильнюс, 1985.
- Караулов, 1976 – Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография. М., 1976.
- Котелова, 1975 – Котелова Н. З. Значение слова и его сочетаемость. (К формализации в языкознании). Л., 1975.
- Найда, 1983 – Найда Ю. А. Процедура анализа компонентной структуры референционного значения // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1983. Вып. 14. С. 61–74.
- Семантические, 1982 – Семантические типы предикатов. М., 1982.
- Улуханов, 1977 – Улуханов И. С. Словообразовательная семантика в русском языке. М., 1977.